

Beşeri coğrafya ve mekânsal bilginin endoktrinasyonu: jeopolitik konum örneği

Human geography and indoctrination of spatial information: "example of geopolitical position"

Nilüfer Köşker^{1*}

¹Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi Anabilim Dalı, Kırıkkale

Öz: Okullar, organize edilmiş ya da kontrollü bir şekilde sunulan bilgiler vasıtasıyla hâkim olan söylemin öğrencilere kazandırıldığı kurumlardır. Bu kurumlarda, belli bir çerçevede seçilmiş ve sınırlandırılmış konuların aktarıldığı derslerden biri de coğrafyadır. Bu çalışmada coğrafya dersleri vasıtasıyla jeopolitik konum konusunun öğretiminde nasıl bir yaklaşımın sergilendiği, jeopolitik konum düşüncesinin okulda; ders kitapları yoluyla nasıl inşa edildiği irdelenmiştir. Dolayısıyla çalışmada ortaöğretim kurumlarındaki coğrafya öğretimini, jeopolitik konum özelinde incelemek ve eleştirel bir bakış açısı sunmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ortaöğretim coğrafya ders kitapları incelenmiş ve öğrenci görüşleri değerlendirilmiştir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada veriler doküman analizi ve betimsel analiz yöntemine göre çözümlenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda; ders kitaplarında benzer ifadelerin sıklıkla tekrarlandığı, ekonomik özelliklerin ön plana çıkarıldığı bir jeopolitik anlayışın hâkim olduğu, öğrenci görüşlerinde ise bu anlayışa paralel olarak kalıpsal ifadelere dayanan, ezberci, sloganik öğrenmelerin varlığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beşeri coğrafya, mekân, jeopolitik konum, eğitim, endoktrinasyon

Abstract: Schools are institutions where dominant rhetoric is imparted to students with organized knowledge in a controlled manner and one of the courses where restricted topics selected within a certain framework is geography. This study investigated what kind of approach is adopted in geopolitical position instruction via geography courses and how the sense of geopolitical position is built up at schools through text books. It was aimed to explore geography instruction given in high schools in the sense of geopolitical position and to present a critical view of the issue. Qualitative research method was used and high school geography text books were examined and student opinions were evaluated. The data were analyzed with document and descriptive analyzes. According to the findings, it can be argued that similar expressions are frequently repeated in text books, a geopolitical perspective emphasizing economic features is dominant, in line with this, and the students learned memorized knowledge based on some cliché expressions.

Keywords: Human geography, space, geopolitic position, education, indoctrination

1. Giriş

Eğitim, en yaygın tanıma göre bireylerde istendik yönde davranış değişiklikleri oluşturma sürecidir. Bu tanımdan yola çıkılarak, istendik davranışların neler olabileceği sorgulanabilir. Ancak asıl önemli olan soru “istendik” davranışların kimler tarafından belirlendiği veya bu davranış değişikliğini isteyen kim/kimler olduğudur.

Okullar, eğitimin devlet eliyle düzenlendiği kurumlardır. Devlet, varlığını ve üzerine kurulduğu meşruiyet ilkelerini toplumsal alanda sürekli kılmak için ideoloji ve eğitim gibi araçları kullanır. İdeoloji aracılığıyla siyasal iktidar kendi ilkelerini topluma dayatır. Eğitim de bu dayatmanın kurumsal zeminini siyasal iktidara sunar (Çetin, 2001). Genel olarak değerlendirildiğinde ideoloji insan topluluklarının

* İletişim: N. Köşker, E-posta: niluferkosker@gmail.com

yaşayışlarına yön veren fikirleri ifade etmektedir. İdeolojinin eleştirisi ise nasıl oluştuğu ve neye hizmet ettiği noktasında yapılmaktadır. Bu eleştiriler, kavrama sınıfsal bir anlam kazandırmış ve ideoloji, bilinç çarpıtması (yanlış bilinç) olarak ifade edilmiştir. Bu anlamıyla ideoloji, egemen sınıfın oluşturduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik düzeni devam ettirmeye hizmet eden fikirler olarak kendini göstermektedir (Akın ve Arslan, 2014). Eğitim ise bu fikirlerin bireylere aktarılmasında devreye girmektedir. Dolayısıyla eğitim kurumları resmi ideolojinin aktarıldığı kurumlardır. Bu bağlamda eğitimin siyasi bir amacı bulunmaktadır. Eğitim, eleştirel bilincin gelişiminde oynadığı rol nedeniyle, siyasal eylem için kaçınılmaz olmaktadır (Freire ve Macedo,1998; s.22). Bireye kazandırılacak davranışların egemen ideolojiye göre belirlendiği eğitim; “makbul vatandaşların” yetiştirilmesinde en güçlü araç haline dönüşmektedir. Öngen (2008; 27) bu amaçla kullanılan üç tür ideolojik biçimden bahsetmektedir: Bunlar, neyin var (ya da yok) olduğunu, neyin olanaklı (ya da imkânsız) olduğunu, neyin iyi (ya da kötü) olduğunu bildirerek/göstererek/empoze ederek insanları, insan gruplarını ve onların öznelliklerini nitelemek/belirlemektedir. Böylece iktidar ideolojisi doğrultusunda inşa edilmekte olan eğitim vasıtasıyla, okullarda hangi bilginin sunulacağı/ sunulmayacağı ya da nasıl sunulacağı belirlenerek, bireylerin düşünceleri şekillendirilmektedir. Bu bağlamda eğitimin yansızlığı söyencesi, eğitsel sürecin siyasal doğasını yok saymaya yönelir. İşte bu söylene; saf, kurnaz bir uygulama ile dürüst, eleştirel bir uygulama arasındaki temel farklılıklara ilişkin anlayışımız için çıkış noktasıdır (Freire ve Macedo,1998,s.82).

Eğitim felsefesi açısından ideoloji ve endoktrinasyon arasında yakın bir ilişki vardır. Endoktrinasyon süreci, ideoloji ise ürünü temsil etmektedir (Öntaş, 2014). Öğretim sürecinde endoktrinasyon; zararlı doktrinleri öğretmek, partizan doktrinlerin öğretimi için eğitimi kullanmak, özünü kavramaksızın öğrenmek (sloganik), öğretimde otoriteden yararlanmak, önyargıların öğretiminden başlamak, özgün ve tek olduğu düşünülen doktrinden başlayarak öğretmek, gerçekliği olmayanları da bilimsel olarak öğretmek, doktrinlerin yalnızca olumlu taraflarını öğretmek, mutlak doktrinleri vurgulamak için yapay olaylardan bahsetmek, müfredatın bölümlerini keyfi olarak seçmek, ötekenden hoşnut olunmayan eğitimsel süreçte spesifik değerleri vurgulamak, eğitim yoluyla nefreti telkin etmek (fanatizm) ve şiddeti kullanarak inançları empoze etmek (Reboul,1977; akt. Mammou, 2010) amaçları için kullanılabilir. Bu amaçların gerçekleştirilmesinde ise, odaklandırma, bilgi saklama, bilgi manipülasyonu, ezber yükleme, tekrar, korku, değer kazandırma gibi yöntemler kullanılabilir (bak: Kaya, 2011)

Devlet, egemen ideolojiyi benimsetmek üzere, öğretmen yetiştirmeye, ders kitaplarının hazırlanmasına, eğitim ortamlarının oluşturulmasına, tören ve kutlamaların yapılmasına ve bunun gibi birçok noktaya müdahale etmektedir (Akın ve Arslan, 2014). Ders kitapları ise bu egemen gücün/otoritenin söylemlerini aktaran en önemli araçlardır. Bu kitaplar, Copeaux'un da belirttiği gibi öğrenci tarafından eleştirel olarak okunması son derece güç olan, okumasına bir kuşku duygusunun eşlik etmediği, aksine yazılanın genç ve algılamaya açık bir beyin tarafından apriori olarak kabul edilen bir kitaptır (akt: Özgen, 2011). Bu bağlamda ders kitapları iktidar söyleminin bir aracı olarak endoktrinasyon sürecinin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir.

1.1. Coğrafya Eğitimi ve İdeoloji

Eğitimin temel amaçlarından birisi de insan-mekân-bilgi ilişkisinin anlaşılmasına dayanmaktadır. İnsan-mekân-bilgi ilişkisini kurma bağlamında coğrafi bilgi en önemli güç unsurlarındandır. Bu bilginin üretimi ve aktarımı ise egemen ideolojinin etkisiyle şekillenmektedir.

Coğrafya, etimolojik anlamı bağlamında değerlendirildiğinde, (geo-graphe), betimleme, tasvir etme eylemlerinin söz konusu olduğu bir disiplindir. Mekân, fiziksel unsurları açısından değerlendirildiğinde, doğal olarak verili bir gerçeklik durumu olduğundan, bu gerçeklik içinde var olan bu unsurların betimlenmesi söz konusudur. Ancak mekânın toplumsal, kültürel, siyasi özellikleri, yani beşeri unsurları açısından bir değerlendirme ise manipülasyona açıktır. Mekâna ilişkin bu türden bilgiler objektif bir gerçeklikten ziyade, tasarlanan bir mekânın inşa edilmesini ve okul eğitimi üzerinden genç dimağlara aktarılmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda, beşeri coğrafyaya ilişkin verilerin nasıl üretileceği,

sınırlan(dırıl)acağı, ideolojik kurgular üzerinden belirlenebilmektedir. Dolayısıyla insan-mekân-bilgi ilişkisinin kurulmasında, mekân üzerinde çok boyutlu düşünebilme ve mekânsal bir senteze ulaşabilme amacının gerçekleşmesi, tasarlanan ve yeniden inşa edilen bir mekân tasavvuru üzerinden gerçekleşmektedir. Başka bir ifadeyle, iktidarın, mekân kurgusu üzerinden inşa ettiği bilgiyi aktarma ve öğretme süreci hayata geçirilmektedir.

Mekânın kontrol altına alınması ve yönetilmesine yönelik çabalar farklı araç ve yöntemlerle (askeri darbe, demokratik yapılanma, teolojik ve siyasal kültüre evrilme) gerçekleştirilse de, nihai amaç, iktidar(lar)ın, mevcut mekândan maksimum yarar sağlamak (otoriteyi sağlamak, psikolojik üstünlük kurmak, toplumsal itaatkârlığı ve ekonomik kazancı sürdürmek gibi) ve elde ettiği bu güç üzerinden iktidarını perçinleştirmektir (Özgen, 2014). Coğrafyanın, özellikle sosyo-ekonomik ve politik yaklaşımlarla, mekânı kontrol eden iktidarlar için güçlü bir yaptırımsal araç olarak kullanılması, coğrafyaya derin ve stratejik bir yaşamsal kimlik kazandırmaya devam etmektedir (Özgen, 2010). Bu bağlamda, Lacoste'un (2004) ifadesiyle, okul coğrafyası; coğrafi bilginin bir güç olabileceği, mekânın bazı betimlemelerinin, eylem araçları ve siyasi araçlar olabileceği fikrini gizlemek; coğrafyayla ilgili olan şeyin, bir düşünme biçimiyle, özellikle de siyasi amaçlara göre yürütülen stratejik bir düşünce biçimine bağlı olmadığı fikrini kabul ettirmek amacına hizmet etmektedir. Okuldaki coğrafya dersleri vasıtasıyla mekânı anlamlandırma süreçleri devreye girmekte ve bu mekânsal kurgular öğrencilere aktarılmaktadır. Bu şekilde, Lacoste'un (2004;43) ifadesiyle *yurtseverce bir duadan vazgeçmemek, ulusal ideolojiyi gerçeğin çelişkileri ile karşılaştırmamak* amaçlanmaktadır. Böylece coğrafya aracılığıyla okullarda hâkim olan söylem, hedefindeki dinleyici kitlesini, mekân hakkında bilgilendirmekten ziyade tanımladığı mekân aracılığıyla, özneyi dışsal bir iktidarın hâkim söyleminin içine alır. Bu anlamda okul coğrafyası iktidar söyleminin kurumsallaştığı alanlardan biridir (Yeşiltaş, 2012). Bu anlayış doğrultusunda mekân üzerinde çok boyutlu olarak düşünebilme ve ülkeyi sahip olduğu mekânsal özellikler bakımından konumlandırma becerisi kazandırmaktan ziyade, bir takım tekrarlar ve ezberlenmiş kalıpların aktarılması söz konusu olmaktadır.

Jeopolitik kavramı da, aynı şekilde bu anlayış içinde iktidar ideolojisinin bir aracı olarak yer almaktadır. Lefebvre'e (1974) göre modern anlamda mekân, sadece siyasal yapının zemini değil, siyasal ve sosyal olanın bizzat kendisidir; politika mekân üzerinden yapılır, çünkü mekânın bizzat sosyal kurgulanışı politik bir süreçtir (akt: Durgun, 2010). Tuathail ise, coğrafyanın "doğal olarak verili" olmadığını ileri sürerek, coğrafyayı kaçınılmaz bir şekilde toplumsal ve siyasi bir jeo-çizim, yani 'dünyayı anlatım şekillerinden biri', jeopolitiği de bu anlayışa yaslanan bilgi/pratik şeklinde ele almaktadır (akt: Yeşiltaş, 2012). Bu anlamda mekân, bir güç unsuru olarak iktidar ile bağlantılıdır ve mekânsal bilgi iktidar kaynaklı bir bilgidir. Jeopolitik ise, iktidar söylemlerinin aktarıldığı, ideolojik bir kurguyla inşa ederek sunduğu bir bilgidir. Dolayısıyla bu ideolojik enformasyon sürecinde (endoktrinasyon) "jeopolitik konum" iktidarın ne olduğunu söylediği ya da gösterdiği (harita) şey olacaktır. Okuldaki coğrafya kitapları da organize edilmiş bu bilgilerin aktarımında kullanılan en önemli araçlar olarak, ülkenin, zihinlerdeki mekânsal inşasına kaynaklık etmektedirler.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada amaç, coğrafya dersleri vasıtasıyla "jeopolitik konum" konusunun öğretiminde nasıl bir yaklaşımın sergilendiği, jeopolitik konum düşüncesinin okulda; ders kitapları yoluyla nasıl inşa edildiğini irdelemektir. Bu amaçla araştırma; 10.,11. ve 12. sınıf Coğrafya ders kitapları "Mekânsal Bir Sentez: Türkiye" öğrenme alanı, "Türkiye'nin konumu" ve "Türkiye'nin Jeopolitiği" konuları ile 10.,11. ve 12. sınıf öğrencilerinin görüşleriyle sınırlı tutulmuştur.

3. Yöntem

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada veriler, doküman analizi ve betimsel analiz yöntemine göre çözümlenmiştir.

3.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 10. sınıf (18), 11. sınıf (20) ve 12. sınıf (27) olmak üzere, toplam 65 lise öğrencisi oluşturmaktadır.

3.2. Veri Toplama Aracı ve Analizi

Çalışmada ortaöğretim 10., 11. ve 12. sınıf coğrafya ders kitapları incelenmiş lise öğrencilerinin görüşleri değerlendirilmiştir.

Ders kitaplarının incelenmesinde doküman analizi kullanılmıştır. Bu analiz, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Nitel araştırmalarda doküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte de kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Öğrenci görüşlerini belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen bir veri toplama aracı kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak görüşme formu kullanılmıştır. Verilerin kapsam geçerliliğini sağlamak için, araştırmada kullanılan sorulara ilişkin uzman görüşüne (Aktaş, 2014:351) başvurulmuş ve iki uzmandan teyit alınmıştır. Araştırmada, öğrencilere aşağıdaki sorular yöneltilmiştir:

- Sizce “jeopolitik konum” nedir?
- Türkiye’nin jeopolitik konumu hakkındaki düşünceleriniz nedir?

Güvenirliliği sağlamak için, öğrencilerin ifadelerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır. Bununla birlikte, araştırmadan elde edilen ham veriler ve bu veriler doğrultusunda ulaşılan sonuçlar ve yapılan yorumlar arasında kurulan ilişkilerin tutarlılığına ilişkin, iki uzman tarafından teyit incelemesi yapılmış ve onay alınmıştır. Öğrenci görüşlerinin analizinde ise, betimsel analiz kullanılmıştır. Bu analizde, görüşülen ya da gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilmektedir. Bu analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2008; 224). Araştırmada, görüşlerinden yararlanan katılımcılar, kod isimler (Ö1,Ö2,...) verilerek tanımlanmışlardır. Katılımcıların görüşlerinde birden fazla kategoriye girecek ifadeler yer aldığından, analizler sırasında, kategorilerdeki frekans sayısı, toplam katılımcı sayısından fazla olmuştur.

4. Bulgular

4.1. Ders Kitaplarında “Jeopolitik Konum” “Türkiye’nin Jeopolitik Konumu”

Coğrafya Dersi Öğretim Programı (CDÖP) ile öğrencilerin “coğrafi birikim ve sentez ülkesi olan Türkiye’nin, bölgesel ve küresel ilişkiler açısından konum özelliklerini kavrayarak sahip olduğu potansiyelin bilincine varması” amaçlanmıştır (MEB, 2011). Bu doğrultuda, Türkiye’nin *mekânsal bir sentez* olarak ele alınması yoluyla, öğrencilerin mekâna ilişkin çok boyutlu düşünebilmeleri ve mekânsal bir senteze ulaşabilmeleri amaçlanmıştır. Ders kitapları ise içeriği öğretim programı doğrultusunda hazırlanan basılı eserlerdir (bak: MEB, 2012). Dolayısıyla öğretim programı ile hedeflenen kazanımların sağlanmasında en önemli araçlardır.

Araştırmada, ortaöğretim coğrafya ders kitaplarında “jeopolitik konum ve Türkiye’nin jeopolitik konumuna” ilişkin verilerin analizinde sınıf düzeylerine göre tasnife gidilmiştir.

4.1.1. 10.Sınıf Coğrafya Ders Kitapları

10. sınıf coğrafya ders kitaplarında “Mekânsal Bir Sentez: Türkiye” öğrenme alanının kapsadığı “Türkiye’nin Konumu” konusu incelenmiştir. 10. sınıf ders kitabında Türkiye’nin konumuna ilişkin ifadeler şu şekilde yer almıştır (Arslan, 2013):

... Çünkü ülkemiz Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine en çok yaklaştığı yerde bulunmaktadır. Sanayi ve teknoloji bakımından gelişmiş olan Avrupa ülkeleriyle petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından zengin olan Kafkas ve Orta Doğu ülkeleri arasında bir köprü durumundadır. Ülkemizin üç tarafı denizlerle çevrilidir...

Kitapta, Türkiye'nin konumu "köprü" metaforu ile tanımlanmıştır. Ancak köprü benzetiminin ekonomik boyut ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin konum özelliğinin açıklanmasında "Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine en çok yaklaştığı yerde" ifadesi ile Türkiye'nin, Eski Dünya kıtaları olarak adlandırılan bir bölgede, merkezi bir konumda bulunmasının altı çizilerek, konumunun eşsiz ve özgün durumu vurgulanmaktadır.

Benzer şekilde bir diğer kitapta da aynı ifadeler tekrarlanmıştır (Komisyon, 2014a):

- Üç tarafı denizlerle çevrili olup, iki önemli boğaza sahiptir.
- Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan köprü konumundadır...
- Dünyanın önemli enerji üretim alanı olan Hazar havzası ve Ortadoğu ile önemli enerji tüketim alanı olan Avrupa'ya yakın konumdadır.
- Dünyanın ekonomik bakımdan gelişmiş Avrupa ülkelerine yakındır.

Bu kitapta, Türkiye'nin köprü durumu, konumundan kaynaklı enerji nakil özelliği vurgulanmaktadır. Bir diğer ifadeyle zengin enerji sahası ile tüketici alan (Avrupa) arasında önemli bir koridor ülke olduğu vurgulanmaktadır.

4.1.2. 11. Sınıf Coğrafya Ders Kitapları

11. sınıf coğrafya ders kitaplarında "Mekânsal Bir Sentez: Türkiye" öğrenme alanının kapsadığı "Türkiye'nin Konumu" konusu incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda Türkiye'nin kıtalar arası konumuna ve köprü benzetmelerine ilişkin olarak 10. Sınıf ders kitaplarındaki benzer ifadelerin bu kitapta da tekrarlandığı tespit edilmiştir (Baranaydın, 2012).

Anadolu, ayrıca Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine en yakın olduğu bir alanda bulunmaktadır. ... Türkiye, bütün ulaşım sektörlerinin gelişmekte olduğu; Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında köprü oluşturan bir ülkedir.

Benzer ifadeler bir diğer coğrafya kitabında tekrarlanmıştır. Ayrıca bu kitapta Türkiye'nin tanımlanmasına ilişkin ifadeler de bulunmaktadır (Komisyon, 2014b):

... Bu yönüyle Türkiye hem Asya hem Avrupa hem de Afrika Kıtası ile temas hâlinde olduğundan bir Orta Doğu ülkesidir...

Bu ifadelerde görüldüğü üzere Türkiye bir "Ortadoğu" ülkesi olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda batılılaşmayı, batılı olmayı bir gelişme rotası olarak benimsemiş bir ülkeden, "Ortadoğu ülkesi" tanımına doğru bir evrilme söz konusudur.

4.1.3. 12. Sınıf Coğrafya Ders Kitapları

12. sınıfta okutulan coğrafya konuları içinde "Mekânsal Bir Sentez: Türkiye" öğrenme alanında "Türkiye'nin Jeopolitiği" konusu ayrı bir bölümde sunulmuştur. Türkiye'nin jeopolitiği bölümünde de "jeopolitik" tanımına yer verilmiştir (Gültepe vd., 2014):

Siyasi coğrafyanın önemli bir kolu olan jeopolitik kelimesinin sözlük anlamı; ekonomik ve siyasal coğrafya verilerine göre dış siyasetin oluşturulması ve yönlendirilmesidir. Daha geniş anlamıyla jeopolitik; devletlerin coğrafi özellikleri ile siyasetleri arasındaki ilişkileri inceleyen bilimdir.

Tanımda da görüldüğü gibi jeopolitiğin tanımına "ekonomik" kavram eklenmiştir. Bu kitapta da Türkiye'nin konumu 10.ve 11. sınıf coğrafya kitaplarına benzer şekilde "köprü" metaforu ve kıtalar arası konumu şeklinde tekrarlanmıştır (Gültepe vd., 2014):

Anadolu'nun Asya ile Avrupa arasındaki köprü durumu, Avrupa'ya çok yaklaşan bir yarımada oluşu ve Boğazların bulunması Anadolu'yu Orta Doğu'nun hatta dünyanın ticari ve stratejik bakımdan çok önemli bir coğrafyası hâline getirmiştir.

Kitapta, Türkiye'nin "köprü, kavşak, kilit nokta, anahtar" ülke olarak betimlendiği dikkati çekmektedir. Bu, aynı zamanda Türkiye'nin jeopolitik konumunun ekonomik unsurlar üzerinden tanımlandığı anlamını da göstermektedir (Gültepe vd., 2014).

- *Günümüzde Türkiye, dünyanın en önemli petrol rezervlerine sahip olan Orta Doğu ve Hazar Havzası ile önemli deniz ulaştırma yollarının kavşağında bulunan Akdeniz Havzası içinde yer alır...*
- *Türkiye Kafkasya ve Orta Asya petrolünün ve doğal gazının batıya ulaştırılması için belirlenen güzergâhlarda en önemlisi üzerinde bulunmaktadır.*
- *Türkiye, gelecek yüzyılda Hazar ve Orta Asya doğal kaynaklarının batıya ulaşmasında doğal bir köprü rolü üstlenecektir. Dünya doğal enerji kaynaklarının % 70'i Türkiye'nin etrafında kümelenmiştir. Hazar petrollerinin batıya taşınmasını sağlayan Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı projesi, petrol nakil güzergâhı bakımından en istikrarlı ve güvenli ortamı sunmaktadır. Hazar Havzası'nın doğal zenginliklerinin dünya pazarlarına ulaşmasıyla birlikte Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik ticari trafikte meydana gelen artışın gerekli kıldığı Trans Kafkasya Ulaşım Koridoru'nun hayata geçirilmesi bakımından da Türkiye anahtar ülke konumundadır.*

Türkiye'nin ekonomik unsurlara dayalı bu jeopolitik konumunun ise ülke içi ve bölgesel düzeyde ülkeler arasında çeşitli sorunlara neden olduğu ifade edilmiştir (Gültepe vd., 2014):

*Türkiye'nin yakın çevresinde yaşanan çatışmaların temel nedeni olan petrol ve doğal gaz boru hatlarının geçtiği yol üzerinde olması ve gelecekte kullanılacak birçok doğal kaynağa sahip olması, içte ve dışta birçok sorunla karşılaşmasına neden olmaktadır. ...Türkiye millî bağımsızlığından ve bütünlüğünden taviz vermeden, Atatürk'ün “**Yurtta sulh, cihanda sulh**”[†] sözünden yola çıkarak uyguladığı, komşularıyla iyi ilişkilerde bulunma politikasından vazgeçmeyecektir.*

Coğrafya dersleri aracılığıyla politik sorunların arkasında var olan gerçekliklerin başka gerçeklikler olarak sunulması suretiyle, bu sorunların politika dışı bırakılması söz konusu olmaktadır (Yeşiltaş, 2012). Kitapta (Gültepe vd., 2014), Türkiye'nin iç ve dış politik sorunlara neden olan gerçeklikler “*petrol ve doğal gaz boru hatlarının geçtiği yol üzerinde olması ve gelecekte kullanılacak birçok doğal kaynağa sahip olması*” sebebine indirgenerek sunulmuştur. Ders kitabında güçlü bir Türkiye vurgusunun yapıldığı da dikkati çekmektedir (Gültepe vd., 2014):

- *Türkiye BM ve NATO'nun barışı koruma, bölgesel güvenlik ve istikrara yönelik girişimlerine katılımları ve bazılarında oynadığı öncü rol ile Avrupa güvenlik mimarisini üzerinde ağırlığa sahiptir.*
- *20. yüzyılın sonlarında dünyadaki köklü ve hızlı değişiklikler Türkiye'yi NATO'nun bir kanat ülkesi konumundan çıkarmış Avrasya kuşağında merkezî bir duruma getirmiştir.*
- *Türkiye bulunduğu bölgede güçlü bir orduya sahiptir.*

Kitapta (Gültepe vd., 2014), Avrupa güvenlik mimarisinin “katılımcısı”, “öncüsü” ve “merkez ülkesi” olarak ifade edilen bir Türkiye tanımına yer verilmiştir. Ayrıca “güçlü bir orduya sahip olma” ifadesi hem bir güvenlik vurgusunu hem de güç vurgusunu içermektedir. Buna karşın uluslararası ilişkilerde barışçı tutumun izlendiği söylemi, Atatürk'ün “yurtta sulh, cihanda sulh” ifadesi ile birlikte sıklıkla tekrarlanmaktadır.

4.2. Öğrenci Görüşlerine Göre “Jeopolitik Konum” ve “Türkiye'nin Jeopolitik Konumu”

4.2.1. Öğrenci Görüşlerine Göre “Jeopolitik Konum”

Öğrencilerin “jeopolitik konum” kavramına ilişkin görüşleri analiz edilmiş ve kavrama yönelik tanımlar; doğru kavramsallaştırma ve kavram yanlışlığının görüldüğü eksik ve yanlış kavramsallaştırma olmak üzere, iki başlık altında değerlendirilmiştir (bak: Yağbasan ve Gülçipek, 2008; Kılıç, 2008; Meşeci, Tekin ve Karamustafaoglu, 2013)

[†] Vurgulama ders kitabına aittir.

- **Doğru kavramsallaştırma (f= 16)**

Ö4: *Bir ülkenin coğrafi konumunun siyasi, askeri, sosyal, kültürel değerlere etkisidir. Sahip olduğu kara, deniz ve boğazların siyasi değerleridir (12. sınıf).*

Ö22: *Coğrafi konumun, siyasi avantaj ve dezavantajlarına etkisini inceler (10. Sınıf).*

Ö43: *Bir devlette, bir bölgede uygulanan politikayla o yerin coğrafi konumu arasındaki ilişkidir (11. sınıf).*

- **Eksik ve Yanlış Kavramsallaştırma (f= 49)**

Ö58: *Bir yerin dünya üzerinde bulunduğu enlemi ve boylamıdır (12. sınıf).*

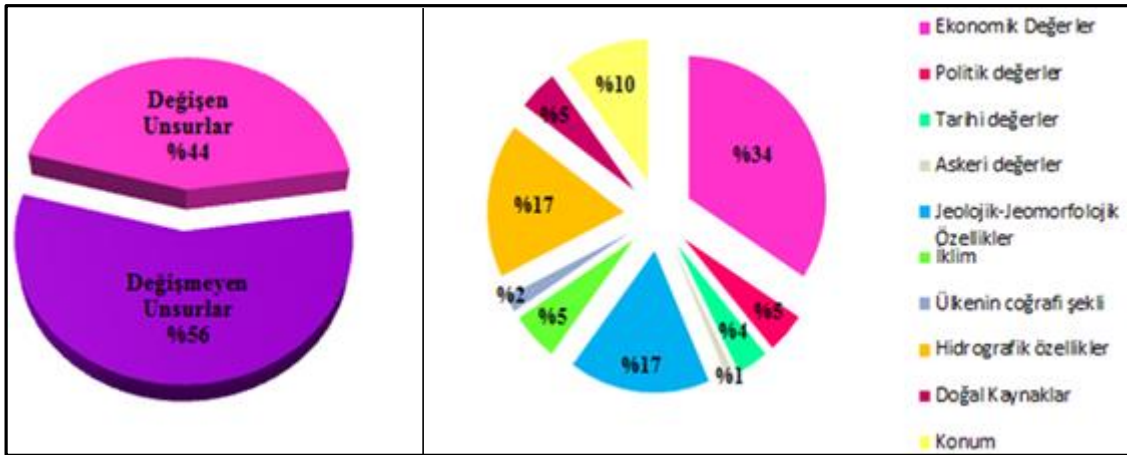
Ö26: *Ülkenin dağları ve yükseltilerine bakarak söylenen konumdur (10. sınıf).*

Ö28: *Bir ülkenin çevresinde bulunan yer şekilleridir (11. sınıf).*

Jeopolitik konum kavramına yönelik olarak, öğrenci görüşleri değerlendirildiğinde, eksik ve yanlış kavramsallaştırmaların, doğru kavramsallaştırmaya nazaran daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum ise öğrencilerin jeopolitik konum kavramı ile ilgili sınırlı ve/veya eksik bilgiye, dolayısıyla kavram yanlışlarına sahip olduklarını göstermektedir.

4.2.2. Öğrenci Görüşlerine Göre “Türkiye’nin Jeopolitik Konumu”

Araştırmada, öğrencilerin ifadelerinden elde edilen veriler değerlendirildiğinde, jeopolitiğin değişen ve değişmeyen unsurları olmak üzere iki kategoride toplandığı tespit edilmiştir. Jeopolitiğin değişmeyen unsurları ülkenin fiziki coğrafyasından kaynaklanırken, değişen unsurları ise beşeri unsurlardan oluşmaktadır (bak: Ulaş, 2011).

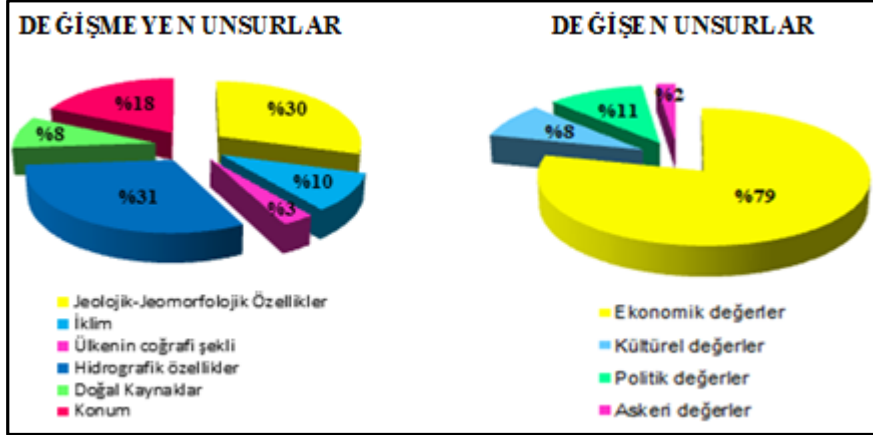

Grafik 1. Öğrencilerin ifadelerine göre “Türkiye’nin jeopolitiğini oluşturan unsurlar

Öğrencilerin, Türkiye’nin jeopolitik konumunu daha çok değişmeyen unsurlar (Jeolojik ve jeomorfolojik özellikler, İklim özellikleri, Ülkenin coğrafi şekli, Hidrografik özellikler, Doğal kaynaklar, Konum) üzerinden tanımladıkları belirlenmiştir (f=61). Değişen unsurların ise (Ekonomik değerler, Politik değerler, Tarihi değerler, Askeri değerler), oransal olarak daha düşük olduğu belirlenmiştir (f=47). Genel olarak, değişen ve değişmeyen unsurlar değerlendirildiğinde, öğrencilerin “ekonomik değerlere” vurgu yaptıkları tespit edilmiştir (Grafik 1).

Öğrencilerin, Türkiye’nin jeopolitik konumuna yönelik olarak; değişen ve değişmeyen unsurlar şeklinde ifade ettikleri başlıca tanımlamalar: Ekonomik değerler (f=37), Hidrografik özellikler (f= 19), Jeolojik ve jeomorfolojik özellikler (f=18) ve Konum (f=11) ifadelerinde yoğunlaşmıştır.

Katılımcıların görüşlerine göre; jeopolitiğin değişen ve değişmeyen unsurlarının kendi içinde değerlendirilmesine yönelik sonuçlar ise Grafik 2’de sunulmuştur.

Grafik 2. Öğrencilerin ifadelerine göre Türkiye'nin jeopolitik konumunun değişen ve değişmeyen unsurları

Öğrencilerin ifadeleri doğrultusunda oluşturulan tanımlamalara göre; Türkiye'nin jeopolitik konumunun değişmeyen unsurları olarak hidrografik özellikler (üç tarafının denizlerle çevrili olması), jeolojik-jeomorfolojik özellikler (boğazlar, yer şekilleri, dağlar, yükselti) ve konum (Asya ve Avrupa kıtaları arasında yer alması) özelliklerinin sıklıkla belirtildiği tespit edilmiştir. Değişen unsurlar olarak ise ekonomik değerlerin (ulaşım, ticaret, enerji nakil, sanayi, turizm) sıklıkla ifade edildiği, sosyokültürel değerler ve bilimsel ve teknolojik değerlere ise yer verilmediği tespit edilmiştir.

Ö 4: Türkiye üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada durumundadır. Üç kıtayı birbirine bağlar. Sahip olduğu boğazlar dünya ticaretinde büyük öneme sahiptir. Dünya üzerinde petrol taşımacılığında Türkiye'nin büyük önemi vardır. Boğazlar ve çok önemli ticaret yolları sayesinde ülkemiz hem küresel hem de bölgesel olarak gelişme gösterir (12. sınıf).

Ö 25: Türkiye Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan, ticaret yolları üzerinde, üç tarafı denizlerle çevrili, iki tane boğazı olan önemli bir ülkedir. Petrol bakımından zengin Arap ülkelerindeki petrolü Avrupa'ya taşır. Boğazlarından gemiler geçer. Bu ve bunun gibi sebeplerden ötürü bölgesindeki en önemli ülkedir (10. sınıf).

Ö.57: Türkiye üç tarafı denizlerle çevrili, üç kıta arasında kalan bir konuma sahiptir. Çanakkale, İstanbul boğazlarına sahibiz. Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler ülkemiz limanlarını kullanıyorlar bu da ülkemize döviz girdisi sağlıyor. Türkiye BM ve NATO üyeliğiyle gücünü tüm dünya ülkelerine kabul ettirmiştir (11. sınıf).

Öğrencilerin ifadelerinde Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin bazı benzetmelerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu ifadelerde; "Köprü (f=10), kilit (f=3), birleşme noktası (f=3), merkez (f=2), kavşak noktası (f=1), gövde (f=1)" kavramları sıklıkla kullanılmıştır.

Ö 10: Türkiye, Balkanların, Kafkasya'nın ve Ortadoğu'nun gövdesidir (12.sınıf).

Ö21: Ülkemiz Asya ile Avrupa arasında kavşak noktasındadır (12. sınıf).

Ö43: Türkiye, Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir köprüdür (11. sınıf).

Ö47: Türkiye, Karadeniz'den Akdeniz'e, okyanuslara açılmak için adeta bir kilit durumundadır (10. sınıf).

Öğrenci ifadelerinde tespit edilen bir diğer bulgu ise, Türkiye'nin jeopolitik konumunda kalıplaşmış ifadelerin kullanımının varlığıdır. Öğrenci ifadelerinde bu kalıplar (f=43); "güzel, en gözde, önemli (çok, en önemli), çok iyi, değerli, on numara" olarak tespit edilmiştir. Bu şekilde kalıpsal ifadeleri kullanan öğrencilere göre Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemi: kıtaları bağlaması (f=15), boğazlara sahip olması (f=9), üç tarafının denizlerle çevrili olması (f=9), kıtalar arası sahip olduğu konum (f=5), İklimi (f=3), enerji nakil ülkesi olması (f=2), enerji kaynaklarına yakın olması (f=2), tarihi (f=2) ve sahip olduğu madenlerden (f=1) kaynaklanmaktadır.

Ö7: Türkiye çok önemli ve değerli bir konumdadır. Özellikle boğazlar bu konuda büyük önem taşımaktadır (10. sınıf).

Ö55: Türkiye Asya ile Avrupa'yı birbirine bağladığı için çok önemlidir (11. sınıf).

Ö59: Üç tarafı denizlerle çevrili ve iki önemli kıtayı birbirine bağlayan bir ülkemiz. Çok önemli bir konuma sahibiz yani (12. sınıf).

Ö65: Türkiye on numara bir ülke. Gerek boğazları, iklimi, enerji köprüsü olması ve daha sayılmak bilmeyen özellikleri ile çok önemlidir (12. sınıf).

Görüşleri alınan 11 öğrencinin ise, Türkiye'nin jeopolitik konumunun neden önemli olduğuna dair hiçbir açıklama yapmadıkları tespit edilmiştir.

Ö3: Türkiye jeopolitik açıdan çok önemli bir yere sahiptir (12. sınıf).

Ö16: Çok önemli bir yerde. Biz bunun farkındayız ve emin adımlar atıyoruz (11. sınıf).

Ö41: Jeopolitik konum açısından çok iyi fakat değerlendiremiyoruz (11. sınıf).

Ö52: Belki Türkiye Dünya üzerindeki en önemli jeopolitik konumdaki ülkedir (10. sınıf).

Bu bulgu öğrencilerin kalıplaşmış ifadeleri, ezberledikleri ve tekrarladıkları şeklinde yorumlanabilir.

5. Sonuç

Jeopolitik konum düşüncesinin okulda; ders kitapları yoluyla nasıl inşa edildiğini irdelemeyi amaçlayan bu çalışmada, ortaöğretim coğrafya ders kitapları incelenmiş ve öğrenci görüşleri değerlendirilmiştir. Çalışmada kapsamında elde edilen sonuçlar; ders kitapları ve öğrenci ifadeleri doğrultusunda, iki kısımda değerlendirilebilir.

Ders kitaplarında; benzer ifadelerin (kıtalar arası konum, üç tarafının denizlerle çevrili olması, boğazlar, köprü ülkesi, barışçı dış politika vb.) her sınıf düzeyinde ya da kitapların farklı sayfalarında tekrar ettiği belirlenmiştir. Dolayısıyla öğrencilerin zihinlerindeki ezberlerin her yıl tekrarlanması ve canlı kalması sağlanmış olmaktadır.

Öğrenci görüşlerine dayalı olarak elde edilen; jeopolitik konum kavramına ilişkin doğru ifadelerin sayıca azlığı (%25), buna karşın eksik ve yanlış kavramsallaştırmaya ilişkin ifadelerin fazlalığı (% 75), öğrencilerin jeopolitik konumla ilgili kavram yanlışlarına sahip olduklarını göstermektedir.

Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin olarak, öğrencilerin sıklıkla kalıplaşmış ifadeleri (güzel, iyi, on numara, en gözde, önemli, değerli) kullandıkları belirlenmiştir. Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin tartışılmaz, kalıplaşmış bu tür ifadeler; ezberlenmiş, ispat gerektirmeyen önermelerdir. Dolayısıyla öğrenci için, mekâna ilişkin bilginin analiz edilmesinden ziyade, nedenini sorgula(ya)madığı, sloganik bir öğrenme durumu ve ezber bilginin tekrarlanması söz konusudur.

Öğrencilerin, Coğrafya ders kitaplarında yer alan bilgilere dayanarak, Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin ifadelerinde, daha çok ekonomik unsurlara ağırlık verdikleri, sosyokültürel (etnik, inanç, aidiyet ve diğer kültürel tanımlamalar vb.) özelliklere yer vermedikleri tespit edilmiştir. Ayrıca hem ders kitapları hem de öğrenci görüşlerinde; Türkiye'nin konumunun eşsizliği ve yegâne teklifi öne çıkarılmış, bölgesel ve küresel düzeyde güçlü ve önemli bir Türkiye vurgusu yapılmıştır. Bu tanımlama ve vurgu, inşa edilen iktidar endeksli bir jeopolitik kurgunun varlığı anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak ders kitapları ve öğrenci görüşlerinde jeopolitik konum ifadesi, verili bir takım kalıpsal ifadelerle dayanan; politik düşüncüyü geliştirmenin aksine, bu tür verileri dışlayan ya da görülmeyecek şekilde planlanan ideolojik amaçlara uygun olarak öğretilmektedir. Bu durum CDÖP ile amaçlanan mekânsal sentez becerisinin gerçek anlamda öğrenilmesini engellemekte ve çok boyutlu düşünebilme becerisinin sekteye uğramasına zemin oluşturmaktadır.

Referanslar

- Akın, U., Arslan, G. (2014). İdeoloji ve Eğitim: Devlet-Eğitim İlişikisine Farklı Bir Bakış. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 81-90.
- Aktaş, M.M. (2014). Nitel Veri Toplama Araçları. İçinde *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Edit.:M. Metin. Sayfa: 337-371. Ankara, Pegem Akademi.
- Arslan, M. (2013). Coğrafya 10 Ortaöğretim Ders Kitabı. Mega Yayıncılık, Ankara.
- Baranaydın, M. (2012). Ortaöğretim 11coğrafya ders kitabı. Lider Yayıncılık, Ankara.
- Çetin, H. (2001). Devlet, İdeoloji ve Eğitim. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*.25 (2). 201-211.
- Durgun, Ö. S., (2010). *Ulusçuluk ve Mekân: Cumhuriyet Söyleminde "Vatan": 1920–1950*. Basılmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Freire, P., Macedo, D. (1998). *Okuryazarlık: Sözcükleri ve Dünyayı Okuma*. (çev: S. Ayhan). İmge Kitabevi, Ankara.
- Kaya, S. (2011).Endoktrinasyon ve Türkiye’de Toplum Mühendisliği. Nirengi Kitap, Ankara.
- Kılıç, F. (2008). Kavramların Öğretiminde Kavram Analizi Yönteminin Akademik Başarıya ve Bilişsel Esnekliğe Etkisi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.18(2), 223-238.
- Komasyon, (2014a). Ortaöğretim coğrafya ders kitabı 10. Devlet Kitapları (Dördüncü Baskı). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları; 5028, Ders Kitapları Dizisi; 1511. Ankara
- Komasyon, (2014b). Ortaöğretim coğrafya ders kitabı 11. Devlet Kitapları (Üçüncü Baskı). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları; 5749, Ders Kitapları Dizisi; 1554. Ankara
- Gültepe, A.,Güncөгörü, B., Pural, A, Turoğlu, B, Kılıçarslan, S.,Yıldırım, D. vd. (2014). Ortaöğretim coğrafya 12 ders kitabı. (Yedinci Baskı). Devlet Kitapları. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları; 4530, Ders Kitapları Dizisi; 1309. Ankara
- Lacoste, Y. (2004). *Coğrafya Savaşmak İçindir*. (çev. A. Ertan). Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Mammou,M. (2010). The Pedagogical Dimension of Indoctrination: Criticism of Indoctrination and the Constructivism in Education. *Meta: Research in Hermeneutics, Phenomenology, And Practical Philosophy*, 4(1), 88-105.
- MEB (2011). Coğrafya Dersi Öğretim Programı. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- MEB (2012). Milli Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği. Resmi Gazete, Sayı : 28409.
- Meşeci, B., Tekin, S., Karamustafaoğlu, S. (2013). Maddenin Tanecikli Yapısıyla İlgili Kavram Yanılgılarının Tespiti. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 5(9), 20-40.
- Öngen, T. (2008). *Bilim, İktidar ve Gerçeklik*. İçinde: Bilim ve İktidar. Dipnot Yayınları, Ankara, 34-39.
- Öntaş, T. (2014).Endoktrinasyon Sürecinde Sosyal Bilgiler Eğitimi ve İdeolojinin Yeniden Üretimi. III. Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumu (USBES III). 28-30 Nisan 2014, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Özgen, H. N. (2011). Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Günümüze, Coğrafya Ders Kitaplarında, Vatanın Sonu Gelmez Kurguları. *Toplum ve Bilim.*, 121. Pp:48-79.
- Özgen, N.(2010). Bilim Olarak Coğrafya ve Evrimsel Paradigmaları. *Ege Coğrafya Dergisi*.19(2),1-25.
- Özgen, N. (2014). Power- Identity And City Squares: A Sociopolitic Geography Analysis. In R. Efe, T.T. Onay, I. Sharuho, E. Atasoy (Eds), Urban and Urbanization. pp: 228-241. St. Kliment Ohridski, University Press Sofia.
- Ulaş, B. (2011). *Jeopolitik: Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci*. Başlık Yayın Grubu, İstanbul.
- Yağbasan, R., Gülççek, Ç (2003).Fen Öğretiminde Kavram Yanılgılarının Karakteristiklerinin Tanımlanması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 1(13), 102-120.
- Yeşiltaş, M. (2012). *Türkiye'yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet ve Türkiye'de Ordu*. Basılmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Yıldırım, A. ,Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, Ankara